

Вступ

До мене з різних боків, а надто з еміграційних українських кол, звертаються люди з запитаннями про мій поворот на Україну, про мою думку що до сучасної ситуації на Україні та за порадами політичної поведінки під цей момент.

Я весь час ухилявся від якихбудь одповідей по суті цих запитань. Я хотів одповісти як усім запитувачам, так і самому собі, з усією твердістю й певністю. Я сподівався дістати з України весь необхідний матеріал для такої відповіді. Але, на жаль, вичерпуючого матеріалу я й досі не міг здобути. Та, видно, й неможливо його мати тут, за кордоном. Щоб з (найбільшою) можливою певністю судити про ситуацію й орієнтуватися серед неї, треба бути в тій самій ситуації, себто на Україні.

Однак для деякої орієнтації, для певних висновків матеріал уже й тут можна мати. З огляду ж на те, що серед української еміграції закорінюються різні політичні настрої, які, на мою думку, не відповідають інтересам українського народу, я хочу поділитися з моїми запитувачами тими висновками, що я їх можу зробити.

Не маючи фізичної змоги відповісти кожному зокрема, я спробую відповісти їм усім разом, оцією статтею. І надто моя відповідь буде звернена до тих робітників та до тих соціалістичних елементів української молоді, що серед інших зверталися до мене.

Поворот на Україну

Насамперед коротенько скажу про результати моїх переговорів у справі мого особистого повороту на Україну.

Як відомо тим, що цікавились цим моментом, в московських "Известиях" з'явилася стаття Б. Воліна, в якій, на підставі немов би моїх

листів та листів українського с-р. Н. Григорієва заявлялося що всі мої переговори в справі повороту на Україну були тільки провокацією. В дійсності я, немов би, є агент Європейських держав і маю намір приїхати на Україну для того, щоб зсередини зірвати радянську владу. Я, звичайно, зробив усе залежне від мене, щоб спростувати ці смішні, нелогічні й шкідливі твердження. Я представив парижському Політичному представництву такі матерьяли, на підставі яких воно переконалось у цілковитій неправильності висновків "Известий". Голова парижського представництва, будучи в Москві, занявся цим питанням і по повероті заявив мені, що стаття "Известий" викликана "дезінформацією" себто фальшивими листами і що він робить усі заходи, щоб її було спростовано. До сього часу однак ніякого спростовання немає. Які само причини того, мені невідомо і пояснень з боку парижського полпредства я не маю. Само собою, що питання мого особистого повороту уже через цю одну обставину не може посунутися наперед.

Перехожу тепер до запитаннів ширшого характеру. Я постараюся відповісти з усією можливою об'єктивністю, щирістю й свідомістю ваги питання. Сподіваюся, що під мою відповідь тепер уже не підставлять таких мотивів, яких серед створених обставин ніяким чином бути не може. Я кажу все про ті самі мотиви особистого і навіть матеріального характеру, що ними за наших часів так занадто часто й охоче люблять пояснити громадські вчинки окремих людей.

Радвлада, в особі компартії взагалі робила все, що була її сила, щоб дати мені найбільше прикростів і шкоди, як морального, так і матеріального роду. Останнім же часом вона нанесла ще й образу моїй честі соціяліста, оголосивши мене (без перевірки, без більших доказів, ніж фальшовані провокаційні листи) агентом буржуазних держав. Вона намагалася поставити під сумнів мої розумові здатності, виставляючи мене прихильником інтервенції. На сторінках радянської преси мене лаяно й очернювано з найбільшою щедрістю та безоглядною, відсутністю чуття міри. Так само ніякі портфелі та посади не можуть уже служити поясненням для людей з примітивно-матерьялістичним підходом до психічних явищ, бо очевидно, що московський центр з тих чи інших

причин пустити мене на Україну не тільки на відповідальну, але й узагалі на якубудь політичну роботу не вважає за бажане. Для цих же "матерьялистів" додам, що Держвидав мій роман "Соняшна Машина" видавати відмовився, все з тих самих політичних причин.

Отже на якунебудь тінь моєї особистої зацікавленості мої "коментатори" не сміють уже спиратися.

Але те, що я казатиму тепер, може здатися де в чому відмінним од того, що я казав років три тому назад. Мої політичні противники дія поборювання моїх тих чи інших поглядів люблять уживати проти мене закидів у мінливості моїх позицій. Знаю, що вони й на цей раз ухопляться за свою улюблену зброю. Тому я хочу насамперед читачам моєї статті показати справжню суть цього меча моїх противників, — він зовсім не страшний, цей меч, бо зроблений з невинного матерьялу, картону. І я цілком сміливо підставляю свої груди під цю зброю, маючи певність, що від того не станеться мені нічого злого.

Для цього я тільки запитую моїх противників: про яку саме мою мінливість іде мова у них?

Є дві мінливості в політичній та й загально-людській діяльності: одна шкідлива, дезорганізаційна, гальмуюча і гідна зневаги та боротьби з нею. Друга — корисна, необхідна, організаційна, поступова і гідна вжитку та засвоєння кожною активною людиною. Перша — то є мінливість у кінцевих метах, у принципах, у тих пунктах всього світорозуміння людини чи групи людей, що дають напрям усій діяльності їх, що роблять діяльність доцільною, економною, цілотною. Така мінливість, мінливість у принципах, є шкідлива й гідна осуду.

Друга — мінливість у способах здійснення тих цілів, у виборі засобів і шляхів для переборення всіх труднощів досягнення, — мінливість у тактиці. Така мінливість — і потрібна і корисна.

Мінливість у способах здійснення принципів, гнучкість стратегії, вільність маневрування при постійності, незмінності та ясності кінцевої мети — це найкраще втілення дієвої, активної енергії, як у цілих груп, так і окремих одиниць.

Але часто буває, що те, що для одної групи чи одиниці є мета, це для другої — тільки засіб, і навпаки.

Для ясности наведу деякі приклади з історії нашої революції. В 1918 році сталася українська революція проти поміщицько — капіталістичного гетьманату. Ця революція була засобом для досягнення різних цілів різних політичних груп і суспільних течій українства. У одних ціль була — визволення українського народу від соціального, національно-державного, політичного гніту й експлуатації, знищення клясового поділу громадянства з усією його нерівністю, несправедливості, визиском і всіма инчими злими наслідками, себто до створення незалежної вільної соціалістичної Української Республіки.

У других ціль була — створення вільної незалежної Української Республіки з клясовим поділом, з усіма консеквенціями і прикметами буржуазно-капіталістичного ладу.

Ситуація на Україні під той час була несприятлива для другої течії. Соціяльний, клясовий момент, вирвавшись зпід преса поміщицької реакції гетьманату, мав занадто виразний і рішучий напрям до цілковитого соціального визволення, він служив головною базою в боротьбі з силами реакції, він головним чином дав ту повстанську армію, що звалила гетьмана й вигнала з України окупаційну німецьку 600 тисячну армію. Ігнорувати його ніяк не можна було. Тому ті укр. течії, що були ворожі в принципі соціалістичному устроєві визволеної української держави, мусіли згодитись на цей напрям. Вони прийняли й активну боротьбу з приватно-капіталістичною системою господарства і політичний вираз її — радянську систему (трудові ради) і всі постанови Трудового Конгресу, себто всі засоби для здійснення соціалістичної мети.

Але з огляду на те, що ці соціалістичні гасла були для них тільки засобами в досягненні їхньої мети, вони через півроку легко відкидають їх і в 1919 році, лишившись в уряді УНР пануючою силою, для досягнення своєї мети (самостійної буржуазно— демократичної держави) заключають з Поляками договір, що має відновити на Україні поміщицько-капіталістичну систему господарства. Всі постанови, весь напрям Трудового Конгресу цілком ігноруються і навіть висміюються, хоча преемственність влади від його цупко підтримується.

Це є приклад мінливості в тактиці при незмінній сутній меті цих партій — національної незалежної української держави з буржуазно-демократичним ладом.

І другий приклад. Російська комуністична партія має мету соціалістичний устрій всього світу, в першу чергу Росії, України й інших підвладних їй територій. Для цієї мети вона вживає всіх способів і засобів. І для неї чужа мета є тільки засіб. Національне питання, національне визволення, національна держава, все це тільки засіб для такого чи іншого маневрування в тактиці. Мінливість її в цій галузі настільки відома, що нема потреби наводити прикладів.

Звичайно, не всяка мінливість є удачна, не всяке маневрування дає позитивні результати, що видно з обох цих прикладів. Але ми звикли звати помилками ті наші акти, що кінчаються невдачею, хоч би ці невдачі часом були обумовлені дужчими за наші акти силами — причинами. Не стільки мінливість українських буржуазних партій створила несприятливу для них ситуацію на Україні, скільки об'єктивні історичні, соціальні, економічні і цілий ряд інших причин.

Так само не стільки мінливість компартії створила теперішню національну ситуацію на Україні, скільки ті самі об'єктивні причини. І коли тепер компартія рахується з новою створеною національною ситуацією України, то це тільки доказує її гнучкість і вміння маневрувати. А коли українські політичні групи не рахуються з нею, не хочуть рахуватися, то це доказує їхню негнучкість і невміння маневрувати.

Буває ж не тільки неудачна, але й комічна мінливість у тактиці. Ми маємо чудесний зразок її. Була собі на Україні група української дрібно-буржуазної інтелігенції, що звалася "Українською Демократичною партією". Вона ставилася негативно до всякого соціалізму та до революційної підпольної роботи єдиної тоді соціалістичної, партії — "Української соціаль-демократичної робітничої партії". Вибухнула революція і висунула ідею соціалізму в широких массах, як загальну формулу соціального, політичного, національного і всякого инчого визволення. Щоб краще досягти своєї мети (установлення української буржуазно-демократичної національної держави), щоб мати вплив серед широких мас, ця група міняє назву своєї партії й перефарбовується в "партію соціалістів-федералістів". Це була наївна мінливість і ніхто тоді соціалізові тих людей не повірив. Тепер, коли більшість цієї групи опинилася за кордоном і назва "соціалістів— федералістів" для впливу на маси їй уже не потрібна, і тим часом слово "соціалісти", як їй здається, лякає європейські буржуазні "чинники", то вона змінила її знову на "Радикально-Демократичну Партію". Але й це наївно, бо й "чинники" в їхній соціалізм не вірять і ні трішки його не бонться.

Можливо, іцо я несправедливий до сеї групи й неправильно поясняю цю мінливість з назвою. Можливо, що це мінливість не в тактиці, а в принципах. Але тоді вже ми маємо приклад мінливости в метах, і ця мінливість (що частіше трапляється з одиницями, а не цілими групами) є вже инчого характеру, не стільки смішна, як гідна осуду й зневаги з погляду і буржуазних і соціалістичних елементів.

Так от, коли мої противники висуюають проти мене закид у мінливости, то людям, що цікавляться знанням питання в суті, треба запитати їх, якого роду моя мінливість: в принципах і метах, чи в тактиці.

Я ж вважаю за корисне для справи дати таке пояснення:

З першого мого арешту в 1902 році, з перших моїх кроків у напрямі соціалізму, через усі тюрми, еміграцію, революції, підпольну роботу, через усі спокуси й деморалізацію влади, постів і посад аж до

сьогоднішнього дня, в усіх моїх публіцистичних і літературно-мистецьких працях, в усій своїй діяльності, в способі думання і світорозуміння я ні на йоту не змінив того напрямку, на який став двадцять чотирі роки тому. І двадцять чотирі роки життя в різних ситуаціях, в різноманітній обстановці, двадцять чотирі роки постійного свідомого й несвідомого аналізу, зрівнювання, оцінки не висунули мені іншого, кращого розуміння соціального устрою людей, як соціалістичний. І кращої, почеснішої, може, труднішої, але багатшої на особисті вищі радощі цілі, як усякими способами й методами працювати для соціалізму й боротися за його, а не знайшов. І тому, розуміється, ніколи не мав ні на хвилину потреби міняти цю ціль мого життя.

І коли мої противники не цілковито дурні люди, то вони, звичайно, не маючи ні одного доказу, не посміють закидати мені цю мінливість.

Таким чином мова може бути тільки про мінливість у тактиці, в способах, в методах досягнення незмінної мети.

Але тут а скажу: так, така мінливість і була, і є, і буде, поки матиму активність в досяганні, поки матиму енергію, сили, рухливість. І що більша, дальша, вища мета, то трудніші перешкоди на шляху до неї, то більша повинна бути гнучкість, гостріший аналіз і тверезість у виборах засобів. І що більше активності в боротьбі з труднощами, що дужча впертість і настійність з ними, то більше повинно, мусить бути неудач, чи помилок. І тому а, визнаючи свою мінливість у тактиці, визнаючи свої неудачі й помилки, зарані кажу: буду й надалі міняти способи й засоби досягання мети, буду мати неудачі й робити помилки. Але, стараючись сам учитися зо своїх неудач і помилок, а з чистим сумлінням можу порадити моїм молодим товаришам— соціалістам, що звертаються до мене з запитаннями: помилайтеся якомога більше, міняйте, відповідно до тої чи іншої ситуації, свої методи й способи досягання єдиної незмінної мети, бо ваші помилки й неудачи будуть насамперед свідчити про вашу діяльність, активність, рух, шукання щастя, а в цьому головний зміст життя. Не будьте подібними до тих людей, що бачать найкращу якість політика в незмінності та постійності тактичних позицій. Вони подібні до

людини, що пробиваючи собі шлях через ліс сокирою і вийшовши до річки, так само як у лісі вимахує нею й рубає воду. А людей, що хочуть пройти через річку инчим способом, вони з комічним патосом обвинувачують в мінливості.

І соціалізм, і національне відродження трудні, складні цілі, а надто об'єднання цих двох цілів. Треба мати велику витривалість, міцність, холонокровність, щоб не схибнути з одного або з другого напрямку. Для соціалістів инчих, так званих державних, націй цієї зайвої трудности немає. І тому в нас Українців так багато прикладів, як соціалісти, не маючи витривалості, схибають або з одного шляху, або з другого, або відкидають національне відродження, щоб не завважало прямувати до соціалізму, або відкидають шлях до соціалізму, щоб не завважав іти до національного відродження. І ті й другі, однак, помиляються, бо є один шлях і до соціалізму і до національного відродження, тільки його трудніше шукати і він здається важчим, будучи, в дійсності, і коротчим і легчим. Всі неудачі й помилки компартії, а так само неудачі й помилки українських соціалістичних партій можуть служити яскравою ілюстрацією до цього твердження. Коли б, з одного боку, компартія в початках революції в національному питанні стала на той штампункт, на який вона починає ніби ставати тепер, а соціалістичні українські групи щиро, активно стали на ґрунт тих методів, що були проголошені Трудовим Конгресом, коли б прийшли до того порозуміння, якого хотіли деякі українські і московські елементи, то багато зайвих труднощів було б обминено і той об'єднаний шлях знайшовся б швидше та легше.

Але шлях до соціалізму не є справа двох-трьох років. Ніколи не пізно звернути з помилкового напрямку й шукати вірнішого. Компартія, показавши себе за революцію вмілим, гнучким, мінливим стратегом, немов би починає бачити свою помилку й звертати на справжній шлях. Бо шість років дії об'єктивних причин остільки змінили ситуацію на Україні, що бути байдужим до цього факту й мати ту саму тактику, що була шість літ тому назад, явно нерозумна дія.

Одначе, на жаль переважна більшість українських соціялістів за кордоном, стоячи вже в новій ситуації, вже перед річкою, все вимахують, як у лісі, своєю сокирою. Або навіть, краще сказати, застромивши цю сокиру в болото, як прапор, лягають коло неї й лежать без руху, без активності, навіть без бажання орієнтуватись в новій ситуації, навіть зо смішною гордостю засуджуючи всякі спроби в цьому напрямі. Було б циничним глумом з мого боку, коли б я порадив моїм запитувачам брати приклад з оцих "діячів" для соціалізму. І тому я ражу насамперед уважно, з найбільшою об'єктивністю, відсунувши на бік усі емоції викликані колишніми подіями, а надто особисті інтереси чи амбіції, вивчати сучасну ситуацію на Україні. Вивчення дасть змогу зорієнтуватися в своєму власному становищі й відношенні до радвлади й до тих процесів, що там одбуваються. Всяка ж зміна в об'єктивній ситуації вимагає перегляду своїх позицій.

Після цієї передмови, на жаль необхідної серед наших сумних умов, перейду до самої відповіді на запитання.

З них головніщі такі: як я дивлюся на сучасне становище в СРСР; до чого йде економічно-господарчий розвиток Союзу, до соціалізму чи капіталізму; як стоїть національне питання на Україні; що таке українізація; окупаційна сучасна влада чи яка инча; і, нарешті, яке становище повинна зайняти українська еміграція щодо повороту на Україну та до радвлади.

Відповісти категорично на перше запитання, до чого йде господарство СРСР, до соціалізму чи капіталізму, мені здається можуть тільки такі люди, для яких об'єктивна істина не грає кермівничої ролі в їхніх твердженнях. А надто важко судити людям, що позбавлені можливості стояти близько до сучасного господарчого процесу в СРСР і мусять знайомитися з ним тільки на підставі інформацій преси.

Але зате з категоричною певністю можна сказати таке: в СРСР у даний момент відбувається завзята боротьба двох систем господарства: капіталістичного і соціалістичного. Не буду повторювати того, що відомо всякому, хто цікавиться цим питанням. Досить зазначити той вибух дискусії, що виник на XIV з'їзді компартії. І вороги радвлади та й самі деякі комуністи часом пояснюють цю дискусію сутичкою особистих інтересів проводирів партії. Мені здається, що це поверхове й необ'єктивне пояснення. Дискусія викликана глибшими причинами, що коріняться в надрах радянської економіки. Дискусія вигнала на поверхню, як чиряк, внутрішню хворобу. І зовсім не досить наліпити на чиряк пластирь репресій та прикрити його ватою резолюцій, щоб сама хвороба зникла. Сам уже факт виникнення в рядах партії сумніву, — соціалізм чи капіталізм — є найвиразніший показник існування між цими двома системами боротьби.

І от тут виникає інше питання: на який бік стати своєю свідомістю, волею й активністю?

Для тих людей, що інтереси їх найкраще забезпечуються в системі капіталістичного господарства, вирішення цілком просте: і свідомістю, і волею, і активністю вони стоять за перемогу приватно-капіталістичного господарства в СРСР з усіма його явищами й наслідками, як політичного, так і культурного, національного, побутового характеру. Але для людей, що їм ця система не несе ніяких ні моральних ні матеріальних вигод, для яких узагалі система класового визиску і панування огидна і ворожа, для тих вирішення не таке просте. Буржуазні руські (та й українські) течії отверто й зловтішно радіють з кожної перемоги приватного капітала, з кожної уступки компартії, з кожної ознаки зневір'я, втоми й вагання большевиків. До сеї зловтіхи прилучаються і деякі групи, що звать себе СОЦІАЛІСТИЧНИМИ. Обґрунтовують вони її трохи инакше, ніж буржуазні групи, немов би інтересами демократії й якогось "дійсного" соціалізму, посилаються на соціалістичну науку, наводять дотепні й немов би теоретично-обґрунтовані аргументи, але в суті, в простому життєвому розрізі питання все ж таки лишається тим самим: за капіталістичну систему господарства, чи за соціалістичну? Краще навіть ставити так

питання: за капіталістичну тенденцію господарства, чи за соціалістичну? Бо ні тої, ні другої системи в чистому вигляді в СРСР ще немає. За приватно-капіталістичну стихію, що лишилася з віків у всіх економічних звичках, побудових традиціях, психічних нахилах, що насуває з усіх боків і тисне до старого, звичного? Чи за те нове, як би його ні оцінювати, як би його ні називати, що дійсно існує, з чим дійсно ж бореться старе, що намагається свідомістю й волею незначної частини людей перемогти віки?

І що виразнішою пунктацією виступає тенденція приватного капіталізму, то гострі ще повинні ставати ці питання в кожного соціаліста.

В силу тих чи інших обставин у даний момент існує той факт, що на території всього СРСР є тільки одна організована сила, що взяла на саму себе провадження боротьби з капіталістичною системою господарства і трудне завдання досягання спільної всім соціалістам мети, — це комуністична партія, представлена в державно-політичному відношенні радянською владою. Це є реальний факт, з яким не можна не рахуватись. Отже ситуація така: капітал міцніщає й щораз більше захоплює позиції. Правильні чи неправильні методи компартії, але вона їх не хоче чи не може змінити.

Виникають такі питання: чи доцільно в такій ситуації робити якийбудь сильний політичний струс? Чи не скористується цією боротьбою соціалістичних течій хтось "третій", себто спільний їхній ворог — капіталізм і реакція?

Далі: чи доцільно навіть домагатися в даний момент радикальної зміни політичної системи в СРСР?

Так, три роки тому назад, у тодішній загальній ситуації зміна політичної системи, ослаблення диктатури центрів, вільні вибори в ради могли дати позитивні наслідки, могли збільшити творчу ініціативу мас,

внести корективи в методи центрів, допомогти злиттю центрів з масами і т. д. Знесиленність, прибитість буржуазно-капіталістичних елементів була тоді настільки велика, що не було майже ніякої можливості для них зайняти якубудь кермівничу роль в русі мас.

Инча річ тепер. Згадані вище труднощі в економічному відбудованні СРСР, ослаблення революційного патосу і зв'язані з цим розслабляючі настрої невикорінених старих буржуазних навичок, все це створює таку психологічну обстановку, в якій при вільних виборах в ради, при волі агітації й пропаганди, економічно й фінансово-сильні елементи, себто нова буржуазія (за допомогою старої й закордонної) постаралась би всякими способами зайняти в радах пануюче становище. Звідси вже недалеко до заняття домінуючих позицій і в усьому житті, а там і до реставрації всіх капіталістичних форм господарства та до політичної диктатури буржуазії. Тому еміграційні буржуазно-демократичні течії всіх націй бувшої Росії нічого не мають проти лозунгу вільних виборів у ради. (Між инчим цікавий приклад мінливості в тактиці й тактичних лозунгах: люди, що до революції саме слово "революція" ненавиділи, оті всі недобитки монархичної бюрократії, поміщицтва й буржуазії, тепер на еміграції називають себе революціонерами в боротьбі проти радянської влади, а свої методи революційними.) Вони знають, що в цій ситуації можна змінити свою тактику й навіть радянську систему на певний момент прийняти, щоб краще підсунути себе до своєї мети, реставрації влади приватного капіталу.

Коли деякі соціалісти різних націй бувшої Росії в оправдання своїх позицій висловлюють твердження, що насильне скинення з влади компартії в теперішній ситуації перенесе відразу всю колишню Росію в царство свободи й демократії, розгорне широкі перспективи економічного і навіть поступово-соціалістичного розвитку, то мені ці твердження представляються або наївністю або лицемірством. Цим людям або згадується ситуація 1917 року, чи навіть 1923, або вони зовсім не рахуються ні з якою ситуацією, казенно твердячи лозунги своєї організації.

Наївно думати, що скинення влади такої партії як комуністична, зразу дасть і ту... "європейську демократію", і ті свободи, і ті перспективи. Необхідно й неминуче переможець стане диктатором, хто б він ні був: партія чи особа. Хотітиме він чи не хотітиме, він буде змушений ввести диктатуру. Реакція соціальна і політична запанує на певний час із неутримною силою та жорстокістю. І тільки згодом, повільно, ослабляючи її крок за кроком, удасться довести її до того рівня схованої диктатури буржуазних класів, що тепер зветься "європейською демократією".

Так от і виникає питання: чи є ж сенс для соціаліста міняти диктатуру партії, що провадиться в інтересах працюючих класів, на диктатуру партії банкірів, промисловців, поміщиків, або одної особи, що захищатиме не гірше їхні інтереси, на зразок Мусоліні, Прімо де Рівера та інших їхніх зразкобравців? Невже в цьому є справжня тактика соціалістів?

Я знаю, деякі з українських соціалістів, надто з неопитів, привернених до соціалізму вже підчас революції, будуть казати мені, що комуністична партія не є партія соціалістична, не є навіть партія, а кліка, каста, нова пануюча, експлуатуюча маси класів.

Дійсно, умови монопольного державного керівництва та диктатури центра вносять багато відмінних з іншими партіями рис у структуру цієї організації. Правда, надужиття своїм становищем окремих членів є досить поширене явище. Хабарництво, крадіж громадських грошей, розтрата, "чинопочитання", буржуазні нахили до експлоатації й насили та багато інших якостей гніздяться в окремих членах партії. Але будемо об'єктивні: спробуймо знайти таку партію в Європі, що маючи диктаторську владу, не мала б у собі усіх цих рис? Та навіть без диктатури, при формальній парламентській демократії, при коаліційній демократичній владі чи багато є в Європі держав, де б урядовці, адміністратори, депутати навіть міністри не мали б у тій чи іншій мірі отих якостей? Так, при справжній, при соціалістичній демократії таких явищ не може бути. Не тому, що люди стануть янголами, а тому, що контроль адміністрації відповідними виборними органами, відповідальність влади

перед колективом буде поставлена так, як за теперішніх умов не може бути поставлена.

Але не в цьому суть питання. Хай, припустімо, навіть це не партія, хай кліка, хай складається з кого-хоч, хай дійсну владу має невеличка купка людей, Політбюро, а весь апарат партії сліпа по чиновницькому слухається його, то навіть і так питання не зникає: кого вибрати: те Політбюро, що силою всього державного апарату, диктатурою і примусом силкується направити корабель народного господарства на соціалістичний напрям, до майбутнього знищення клясового, економічного, державного, адміністративного і всякого инчого панування людей над людьми, до дійсної свободи людини? Чи те якесь инче Політбюро, що неминуче заступить його, що так само диктатурою буде направляти корабель у бік соціальної, економічної, політичної, культурної нерівности, насилю, визиску, гніту й неволі?

Ще раз кажу: кілька років тому назад ще можна було вибрати щось третє хоча би в теоретичній, так би мовити, тактиці. Можна було вірити, що скинувши владу Політбюро ВКП, зробивши переустрій соціалістичної влади, можна виправити помилки. Тепер же, з наведених вище причин, і такого вибору немає. Хоч-не-хоч треба вибрати: або диктатуру Політбюра ВКП або диктатуру Політбюра реакції.

Принявши диктатуру Політбюра ВКП, є надій і можливість змінити цю диктатуру в соціалістичну, дійсну демократію працюючого безкласового колективу. Принявши ж диктатуру реакції, є надія й можливість змінити її на сучасну, повторяю, сховану диктатуру пануючих клясів держав Європи та Америки, що зветься "Європейською демократією". Який же виграш?

Але в азарті полеміки й агітації соціялісти люблять одкидати большевикам навіть їхні соціалістичні цілі. Вся, мовляв, диктатура їх, вся влада потрібна їм не для цих цілів, а для самої влади, для використання її в своїх особистих інтересах, матеріального й амбітного характеру. І ніколи, мовляв, пануючі вершки партії не допустять до демократії, не то що загальної, а навіть у своїй власній

партії. І коли вони немов би прагнуть світової революції, то це тільки для того, щоб надовше втримати в себе свою владу.

Звичайно, це є тільки читання в душах. Реальних об'єктивних доказів відсутності соціалістичних і революційних цілів у компартії ці соціялісти навести не можуть. А коли об'єктивно зрівняти діяльність компартії на інтернаціональному терені з діяльністю II Інтернаціоналу, то закид у несоціялістичности та відсутности революційних цілів можна з більшим правом зробити II Інтернаціоналові. Тактика партії в економічній внутрішній політиці? Неп? Державний капіталізм? Становище робітничої класи, визиск, експлуатація червоними директорами? Загравання з непманами? Зріст соціяльних й економічних нерівностей?

Так, є багато явищ, які викликають тривогу, сумніви, побоювання. Але з другого боку ми бачимо поруч з цими явищами інші: вперте відстоювання соціялістичних основ господарства, завзяту боротьбу з ростом приватного капіталу, з усіма негативними явищами морального економічного, адміністративного характеру. Боротьба провадиться навіть у самій партії, і всякого роду боротьба, як за той чи інший напрям політики, так і проти використання влади самими членами партії в особистих інтересах. Не все ж так простолінійно відбувається, як то виявляється декому.

В кожному разі, поки компартія не змінила своєї програмної цілі, поки вона робить щирі усилля для здійснення її, ми мусимо признати, що вона, силою створених (чи нею самою чи ходом історії) обставин, є в даний момент єдина сила, що провадить боротьбу з відновленням приватно-капіталістичної системи господарства. І поки вона виконує цю роль, тактика соціялістів повинна бути одна. Коли б же вона, дійсно, з тих чи інших причин, зійшла з цієї ролі, перетворилася в свою протилежність, у щось подібне до фашистської партії, тоді, звичайно, тактика повинна змінитися. В кожному разі мінливість — необхідна.

Ручитися ж за незмінність якогось явища можуть тільки люди клерікального способу думання, для яких існують абсолюти. Люди

реального способу думання беруть явища релятивно, реагуючи на них відповідно до їхньої мінливої суті. Ми не знаємо, чим стане компартія через три, п'ять, десять років. Але ми знаємо, що вона не є щось однорodne, що вона є комплекс різних сил, які борються між собою. Ми знаємо, що покищо загальний напрям її є до спільної всім соціялістам мети. Які сили в ній самій поборять, також сказати не можна.

Але це є ще одна обставина, що додає необхідності перегляду тактики соціялістів. Коли навіть у самій партії є сили, що в тій чи инчій формі тягнуть до реставрації приватно-капіталістичних відносин, то тим паче, значить, є ця загроза. І тим паче, значить, треба поставити питання про активну участь соціялістів у боротьбі проти загрози спільній меті.

Я, звичайно, не маю тут на увазі тих соціялістів клерикального способу думання, для яких існують абсолютні й догми. Вони раз на все повірили в божеську непереможність "об'єктивних законів" і фатально ждуть їхнього здійснення, деякі ж навіть допомагають йому, уподобляючись тому Грібулю, який, боячись бути спаленим, кинувся в огонь. Я не маю наміру робити замаху на тямую закономірність явищ, але я думаю, що насамперед і закономірність є річ релятивна. А друге, що такі соціялісти надають занадто мале значіння в соціально-економічних явищах свідомій, організованій силі людської волі. Це є також один із факторів, що складають оті закони. І ми маємо наочний приклад, як організована воля навіть невеликої кількості людей може змінити рівнодіючу лінію об'єктивних законів. Я кажу, звичайно, про діяльність компартії. Всупереч усім абсолютам, вона дев'ятий рік силою своєї волі відвертає напрям отих непереможних законів. І то при помилковій ігнорації активної участі волі має у цьому процесі, при нерозвиненій зацікавленості їх. Коли б же компартія знайшла способи втягнення псіхики широких шарів пролетаріата, селянства і трудової інтелігенції в процес соціялістичного будівництва, коли б зробила цей процес для них насущною необхідністю, наочною, практичною, сьогоднішньою корисністю, то немає сумніву, що багато з тих явищ, які тепер підточують основи соціялістичного господарства, зникли б.

А такі способи можна знайти і в кожному разі треба їх шукати. Головне є мета, — соціалізм, — і досягання її. Досягання всякими способами, всякими методами без огляду на якубудь догму, але з оглядом на ту чи инчу ситуацію. Не обоговлюю, грішний чоловік, і революції, як єдиного абсолютного способу досягнення мети. Коли історичні соціальні й усякі инчі умови якоїсь країни створили б у ній таку ситуацію, що досягнення мети було б можливе без революцій, скажемо одним референдумом, кожний соціаліст, на мою думку, повинен би ак найактивніше стоати за референдум, одкидаючи всі инчі Способи. Але, коли їй опорність пануючих класів не піддається мирним способам, а ситуація дозволяє вірити в доцільність насильних методів, на мою думку, кожний соціаліст повинен кликати до революції.

Та сам соціалізм не є абсолют. Він теж є тільки засоб для загальнішої мети — щастя людства. І коли б якась містична сила захотіла побавитись і створити два типа устрою людей, один з ознаками соціалістичного ладу, але в якому люди через щось почували б себе нещасними, а другий з ознаками монархичного ладу, але де люди були б щасливі, я вибрав би лад монархичний. Та тільки річ у тому, що якраз у нас на землі без втручання містичних сил сума ознак соціалістичного ладу припадає на суму ознак щасливого стану людей. І тому ці дві цілі зливаються, тому соціалізм набірає стільки ж рис абсолютности, скільки їх має тема соціального щастя.

І тому для мене знов таки не грає абсолютної ролі як ні те, якими способами буде досягнене щастя, так ні те, силами якої саме партії буде закладено перші підвалини його. Коли це зможе зробити і зробить компартія, честь їй, і слава, і подяка.

А через це саме я прихожу до такого висновку:

Коли соціаліст якоїсь некомуністичної течії не почуває себе зпаралізованим якоюсь догмою, коли бажає успіху в закладанні основ соціалістичного ладу, хоч би всупереч абсолютам, хоч би всупереч волі бога чи дьявола, він повинен перетворити своє бажання в дію.

А звідси конкретний висновок для таких соціалістів "емігрантів": вертатися на Україну й брати участь у праці й боротьбі за соціалістичний устрій.

Я знаю, що мені зараз же скажуть: насамперед як же вертатися, коли комуністи не пускають, коли вони не хочуть нашої участі.

А друге, це значить вступати в большевицьку партію, міняти свою програму, приймати на себе всю відповідальність за те, що вони робили, роблять і робитимуть? Єдина ціль єдиною ціллю, але для нас і методи досягнення сеї цілі важні, ми не віримо, що большевицькими методами досягнемо цілі, ми тільки відсунемо себе ще далі від неї. Та чого ви самі не вертаєтесь, чи чого вони вас не пускають?

На перший закид можна так відповісти: чи пустять комуністи чи ні, лишимо це збоку. Насамперед, треба самому вирішити, чи є бажання вернутися для такої цілі. А то вже нехай лягає на відповідальність комуністів, коли вони відхилять таке співробітництво. Але мені здається, що большевики не дурніші за всяких инчих людей, — коли вони будуть твердо переконані, що та чи инча людина дійсно не має наміру шкодити їм, то вони не відштовхнуть її. Та не в цьому, кажу, суть питання. Коли в когось буде таке бажання, а комуністи чогось не пустатимуть, то не конче треба їхнього дозволу на поворот, можна й без дозволу проїхати і без дозволу взяти участь в роботі. Для енергичного, глибокого бажання в цьому перешкоди не може бути. І коли б навіть відкрилась така "недозволена" участь у роботі, але участь корисна для соціалістичної справи, то з боку комуністичної влади було б дурним, безглуздим злочинством карати за такий вчинок. Звичайно, бюрократичних ідіотів, примазаних до влади тупих чиновників є багато і в компартії і риск для такого самовільця до певної міри є. Але знов таки енергія, щирість і почування своєї правоти навіть од бюрократичного ідіота можуть урятувати.

Що ж до мого особистого повороту, то хай приклад зо мною не служить аргументом проти. Я особисто в трохи виключних умовах, як

громадського, так і персонального характеру. І наведені мною вище причини й, може, причини инчого характеру, яких щодо других поворотців не може бути, тут грають ролю. Але я маю свою літературну працю, якою можу по мірі сил своїх служити соціалізові й національному відродженню нашого народу й зза кордону, як служив цим цілям навіть з тюрми.

Важніший другий закид. Чи конче ступати в компартію? Розуміється, коли різниця в тактичних, методологічних поглядах якогось соціаліста занадто закорінена й велика, коли немає щирого поділяння не тільки практики але й теорії комуністичної програми, то вступ у комуністичну партію буде Пактом не тільки недоцільним, але й неморальним та шкідливим, бо, очевидно, буде зроблений не з переконання, а з якихсь особистих інтересів і вигод. (На жаль, таких вступів є не мало).

Але тоді для такого соціаліста все ж таки не закривається можливість певної участі в конструктивній праці. Є величезне поле культурної, технічної, професійної праці. Є можливість до певної міри критики й направлення апарату влади. Хиба мало соціалістів за царизму служило по різних установах монархичного ладу, хиба мало було лікарів, адвокатів, робітників на фабриках і заводах? Хиба конче треба було їм бути монархістами для сумлінного виконання своєї професії? Робили ж вони це й не вважали, що цим підтримують царську владу? Чому ж така надзвичайна ортодоксальність у роботі при режимі комвлади?

Знаю, що скажуть: царський уряд не вимагав признання його влади, не вимагав самовязання, самоопльовування. Але це аргументи не правильні по суті: і царська влада вимагала признання й самоопльовування ("свідетельство о благонадежности"!) як тільки запідозрювала в нелояльности. Але соціаліста не вагалися часом навіть подавати прохання "на высочайшее имя", "припадая к стопам". А паспорти з царськими орлами? А відмовляння від усякої належности до якоїбудь революційної організації на допитах жандармерії? Це — не самоопльовування? Але все це не сутнє, хоч часом і важке. Суть, повторю, в різницях переконань. Коли різниця занадто велика, коли

вона не дасть змоги продуктивно працювати, то, звичайно, краще не вертатись і сидіти в еміграції та чекати, коли ситуація зміниться під їхні погляди.

Одначе є багато соціялістів, а надто з молоді, що такої різниці в основі своїх соціальних переконань не мають. Для тих нема таких підстав сидіти й чекати. Є крім того багато безпартійних, колишніх військових, що ніяких викінчених, партійно — політичних переконань не мають. Десятки тисяч людей, молодих, здорових, досвідчених у різних галузях людської діяльності тиняються по всіх краях світу далеко від батьківщини й віддають свої сили на чужу працю в несприятливих умовах, неекономно, малодоцільно. Лікарі служать шоферами, слісарі лікарями, вчителі шахтарями і т. д. і т. д. Чого ради? В ім'я чого? Чого чекають?

Тут ми підходимо до другого дуже важного, як для українських соціялістів, так і не соціялістів, моменту цього питання, — до національного. Оці тисячі людей без партійно-політичних викінчених поглядів опинилися в еміграції в результаті боротьби за національне відродження українського народу. Значна частина цих людей могла іти та й ішла за всякою соціально-політичною програмою, аби в тій програмі ясно й виразно було зазначено момент національний — самостійність і незалежність української держави. Боротьба їх провадилась головним чином проти большевиків, а в большевиках вони бачили головним чином своїх національних ворогів. І самі большевики давали не мало підстав для такого відношення.

Руська компартія, наслідуючи традиційне становище соціялістів пануючих націй у національній справі, не вивітривши у самій себе шовіністичного та імперіялістичного духу всієї руської історії, на жаль, довго не могла відчувати й вхопити той факт, що пригнічені нації буйної Росії могли б бути для революції найвірнішим, найкращим опертям, коли б вони від неї дістали якнайповніше задоволення своїх національних прагнень. Страх загубити досягнене був би надзвичайно дужим спільником у боротьбі проти всяких замахів реакції. Замість того своєю помилковою національною політикою вона кидала велику кількість

українським національно свідомим елементів ув обійми ворогів соціалістичної революції.

Я глибоко певен, що коли б компартія одразу повела у практиці ту національну політику, що вона її проголошувала з тактичних мотивів у відозвах і резолюціях, коли б заняла в ній не тактичне становище, а принципіальне, позитивно-активне, то на три чверті озброєна й неозброєна опозиція українських елементів була б зменшена.

Коли я в 1920 році в своїх переговорах з московським центром, настоюючи на переорганізації червоної армії, виставляв територіальну систему як певнішу для справи оборони, я мав більшу рацію, ніж Л. Троцький, якого навіть обурило таке моє домагання. Тепер життя немов би підтвердило правильність моєї позиції. Перехід на територіальну систему визнано. Але, наскільки можна здалеку судити, він робиться надзвичайно нерішуче, половинчато, кволо, з побоюванням. А тим часом повинно бути ясно, що українська національна червона армія була б значно дужчим і вірнішим оборонцем, коли б вона боронила не тільки соціально — політичні здобутки, але й свою національну волю і власне існування як національної армії. Таких прикладів можна навести багато.

Але не будемо зупинатися на тому, що робилося. Хиба тільки для того, щоб через порівняння з тим, що робиться тепер, краще орієнтуватися в сучасній ситуації.

А відбувається тепер, оскільки можна судити здалеку, те, що компартія голосно визнала свою помилку в національному питанні й стає ніби справді на шлях виправлення її. Надто яскраві ознаки цього можна спостерігати з діяльності партії за останній рік, що зафіксовано в резолюції ЦККП(б)У з приводу національного питання.

Запеклі противники компартії, ризкуючи виявити себе смішними, готові відкидати й заперечувати не тільки цей факт, але найочевидніші. А тим часом, коли порівняти сучасний стан національного питання на

Україні зо станом його хоча б у 1920 році, то ріжниця сама кидається в очі. В 1919 році один голова українського радянського Уряду виголошував на Україні необхідність диктатури руської культури. В 1926 році другий голова того самого уряду мусить оправдуватись і доказувати, що на Україні нема переслідування руської культури. В 1920 році, збираючись вступати в радянський уряд, я домагався, щоб були вироблені форми державних взаємовідносин тодішньої федерації радянських республік, щоб економічна самостійність України мала хоч яку— небудь тенденцію на здійснювання, щоб фінансові взаємовідносини були засновані на якихсь нормах. Я кілька годин доводив представникам Політбюра Каменеву і Зінов'єву доцільність і необхідність в інтересах самої революції всіх цих заходів.

Зо мною торгувались і видно було, що вони не бачили й не розуміли такої необхідности. Троцький же виразно й отверто сказав: "так ви, значить, домагаєтесь зміни всієї нашої політики на Україні?!" І обурився так неначе я домагався дійсно чогось неможливого. Те неможливе тепер починає здійснитися. Всі мої домагання висуває саме життя і компартія тепер, через кілька років хоч-не-хоч мусить рахуватися з ними й приймати їх. І коли вже гостро висувається питання окремого бюджету України, коли ЦК компартії України підкреслює державність української радянської республіки, то це вже не те, що в 1920 році, коли з моїх домагань тільки посміхались або уважали їх за контрреволюційний націоналізм.

А питання так званої українізації? Комісія по українізації була заснована в 1920 році. Серед инчих домагань я в цей час виставив і домагання українізації радянського апарату. Але коли я захотів узяти активну участь у комісії по українізації, мені головою уряду було заявлено, що з огляду на невідбування засідань цієї комісії її зовсім розпущено. Так стояло шість років тому це питання. Тепер ми бачимо зовсім инчу картину. Українізація державного й партійного апаратів стала конечністю, насущною потребою. Є, розуміється, елементи в компартії, що всіма силами опинаються проти неї, але ми вже маємо цифри, маємо факти урядування українською мовою, навіть приклади

кари за незнання української мови. Чи це ж було можливе в 1920 році, коли українську мову звали "петлюрівщиною" і глузували з неї й за неї брали на підозріння в контрреволюційності?

Заплющувати на ці факти очі, твердити, що їх немає, що це все дурійство, фальшування, це просто дитячий аргумент. Можна сумніватися в тих чи інших розмірах цих досягнень, але не можна відкидати тенденції її розвитку. А це є найголовніше. Це свідчить насамперед про силу й зріст національної української стихії за ці шість років, а друге про розумний, нарешті, початок відношення до цього явища компартії. Що компартія хоче взяти провід у цьому процесі, що хоче через українізацію свого партійного і державно-адміністративного апарату зблизити радвладу з селом, що хоче надати українській національній культурі тон свого світогляду, це цілком зрозуміле й нормальне. Кожна партія повинна була б до цього самого змагатися.

Трудно здалеку бачити всі пружини, всі фактори й умови цієї зміни в національній політиці. Трудно судити, оскільки ця політика ґрунтовна, оскільки вона принципіально-активна, а не викликана необхідністю тактичного тимчасового пристосовання. Але поскільки справедливе є те, що головною причиною була і є сила національної стихії, постільки ми можемо бути спокійні за дальшу долю українського національного відродження. Ніякі схилення тої чи іншої влади на Україні не зможуть уже вернути її в стан колишнього небуття. Поскілки ж компартія тепер займає хоча б не негативне відношення до розвитку цієї стихії, до надання їй свідомих, організованих форм, поскілки цінить її значіння до того, що вступає на шлях українізації державного апарату, постільки відпадає одна з причин гострої ворожнечи до неї з боку національно-свідомих елементів українства. І що повніше, що принципіальніше компартія України поведе злиття всіх сторін державного життя України з національною стихією, що безсумнівніше в національному сенсі стане весь апарат усього життя (економічного, політичного, культурного, професіонального і т. д.), то ближче й ближче стане радянська влада до мас, то більше й більше ставатиме по національності своєю. І тим

меньче йменьче буде підстав національного характеру як серед соціалістів так і безпартійних емігрантів до опозиції їй.

Я знаю, недовіря ще багато є серед українства. Повторяю, воно цілком оправдане й законне і остаточно знищити його і привабити до себе колишніх ворогів своїх можна тільки таким способом, як я сказав вище. Одначе це справа вже самої компартії.

Яке ж відношення повинно бути в Українців різних політичних напрямів до нового курсу національної політики?

Чи доцільно, повторяю, обмежуватись одкиданням фактів і називанням сучасної державної влади "окупантами"? Чи справедливе по суті таке називання в даний момент?

Так, шість, п'ять, навіть, може, три роки тому назад підстави для такої назви були. Оскільки ця влада була чужою, насланою з другої держави, оскільки вона дбала про інтереси імперії, оскільки не дбала про інтереси окупованої країни, вона була владою окупаційною (незалежно від соціально-політичних її цілів). Але за кілька років у певні історичні моменти можуть статися такі процеси, які за звичайних часів потребують десятки років. За кілька літ напруженої діяльності окупаційна влада перебула процес зростання з країною. Крім того об'єктивна необхідність примушувала раціонально провадити експлуатацію краю, дбати про інтереси його, захищати ці інтереси перед центром. І в цьому процесі цілком чужі з походження люди часто ставали так би мовити українськими патріотами. (Такі приклади були вже в 1920 р.). Крім того не треба забувати того, що в керівничих центрах компартії України тепер уже значно збільшилась кількість національно-свідомих елементів, не гірших Українців, ніж якібудь "патріоти" в сенсі розуміння й відчуження потреби всебічного відродження і розвитку української нації. Я певен, що значна більшість Українців — комуністів не гірше любить, цінить і готова розвивати всі дійсні цінності українського національного духа. І, повторяю, той факт, що Чубареві доводиться оборонятися від закидів ув українським шовінізмі, доказує, що вияви активного відношення

українських комуністів до української державности й до всього національного відродження не є платонічні акти. І коли взяти на увагу, що весь апарат державної влади має тенденцію стати все більш національно-українським, то як же можна з такою впертостю говорити про окупаційний характер влади?

І чи це в інтересах самої української державности доводити всім нашим ворогам, приятелям і самим собі, що Україна, як держава не існує, що української державної влади немає, що є тільки генерал-губернаторство і т. д.

Та навіть, беручи *carte d'identite* (паспорт для внутрішнього вжитку) в парижській префектурі самі ці противники мусять посилатися на існування української держави, себто й української нації. (Французьке державне право визнає націю тільки як державу). Коли для того, щоб прописатися Українцем з національністю, треба визнати факт Союзу радянських держав, то є ж іще багато інших підстав не тільки для визнання, але й для найширшого пропагування та зазначування цього факту, факту існування самостійної української радянської держави в союзі з іншими самостійними радянськими державами. А коли є держава, то є й державна влада. Політика цієї влади, режим її можуть комусь не подобатись, але французьким монархістам також не подобається політика й режим республіканської влади, однак вони її не називають окупаційною, не своєю, або італійська опозиція владу фашистської партії. Коли ще кілька років тому були підстави для такої кваліфікації, то в теперішній ситуації це або вияв смішної амбіції або, дійсно, використання національного моменту для боротьби з соціально-політичними позиціями комуністів.

Як і кілька років тому я казав, так і тепер кажу: факт створення Союзу Радянських Республік є дуже важний і позитивний для національного відродження факт. Українська держава існує і має свою державну владу. Всякі ж інші емігрантські "державні центри", "влади", "уряди" є шкідливі для розвитку українського відродження забавки.

Купка людей тішиться собі в еміграції грою в міністрів, отаманів, Директорію, в якусь владу, в якусь особливу "справжню! державність.

Державність творить не купка людей, що зве себе міністрами, купка отих Купер'янів із української пісні, тих "цехмейстерів над соломою", а український народ, маси, все буття, вся стихія краю. То вона створила Союз Радянських Республік і вона ж творить національний характер української державної влади. "Цехмейстерам над соломою" в інтересах справжнього патріотизму слід було б, нарешті, припинити свою забавку, бо занадто вже дорого коштує вона. Бо занадто довго вже вона віднімає в Україні тисячі працівників, таких потрібних їй саме тепер, саме в цій ситуації.

А так само слід би припинити й ще небезпечнішу гру в інтервенцію. Крім того, що вона дурить тисячі людей і тримає їх у неволі вигнання, вона сама по собі є просто злочинна для справи національного відродження. Що, власне, думають собі оті українські політики, що мріють про інтервенцію й чекають її як манни небесної? Як вони собі уявляють усю майбутню кон'юнктуру підчас і після інтервенції? Невже вони хоч на хвилину можуть серйозно вірити, що від того буде користь справі українській? Адже ясно, що коли б це сталося, то та європейська держава, що організувала б інтервенцію, насамперед договорювалась би з руськими течіями. Головну роль грала б руська біла армія та армія сусідніх з СРСР держав. Плоди перемоги ділили б між собою ці чинники, українських же "отаманів" з їхніми "козаками" тримали б для декорації доти, доки це було б потрібно. Потім же їх відпихнули б. По всій території захопленій інтервенцією настала б не тільки соціально-політична, але й національна реакція. Ті досягнення, які ми маємо тепер на Україні, були б розтоптані й треба було б розпочинати люту боротьбу з початку за дрібні постуляти.

І в ім'я чого це мало б бути? В ім'я створення української державности? Вона вже є. Значить, в ім'я того, щоб ця державність була державністю поміщиків, фабрикантів і європейських банкірів? Так навіть же й цього ніяк не могло б бути, бо коли буржуазна антиінтервенційна руська

демократія, коли навіть руські соціялісти ні за що не допустили б створення самостійної української держави, то невже це могла б допустити та чорна реакція, що стояла б ув авангарді інтервенції перед наших отаманів? Значить, на що ж рахують ці цехмейстери над соломою, розводячи час од часу шамотню про інтервенцію?

Але ще цікавіше: як можуть люди, що звать себе соціялістами й марксістами, підтримувати ці утопично-злочинні мрії? Як вони взагалі можуть у боротьбі за допомогою чужих гармат ("орієнтація" це зветься!) убачати головний засіб створення української держави?

А коли факт, що компартія зрозуміла свої помилки в національнім питанні, коли вона дійсно стає на шлях активно-позитивного відношення до його, то яка рація тим соціялістам, що проти інтервенції, відкидати цей факт, дурити себе та инчих? Чого вони чекають тепер, для чого вони втримують своїх однодумців навіть од спроб вияснити становище на Україні, не то що від якоїсь участі в позитивній праці там? На що вони рахують, сидючи за кордоном? На те, що станеться якась "революція" чи еволюція?

Я вже казав вище і ще раз кажу, що в даній ситуації розрахунок соціалістів якоїбудь течії на "революцію" в СРСР є не що инче як розрахунок на власне самогубство. Переможе "третій" — велика буржуазія руками дрібної буржуазії, переважно заможного селянства. Перемога вилється в форму військової диктатури одної особи або невеличкої групи, розуміється руської. Можливо, що ця диктатура не буде монархичною, але що вона буде русько— імперіялістичною, то про це сумніву не може бути. І що вся фізична, військова сила буде в її руках, то теж сумніватися нема чого. Коли б українське селянство потім і схаменулось і захотіло взяти свою долю перемоги, воно б цього не могло зробити, бо воно обеззброєне, — тепер не 1917 рік, коли в кожного села були свої гармати.

І результат для української нації той самий, що й від інтервенції. Припустімо ж навіть инчий результат "революції". Припустімо, що

здіймається по всьому СРСР хвиля заворушень, робітничих страйків, часткових повстань. Армія переходить на бік народу. Рухом керує соціалістична і буржуазна демократія, армія не висуває ніякого Бонапарта, одне слово та сама картина, що в 1917 році. Добре. Який же результат для української державности? Самостійність? Ота руська демократія, переповнена ентузіазмом свободи, великодушно випустить Україну на волю й піднесе українській демократії самостійність? Чи хоч запропонує на референдум українському народові, що він хоче: самостійність, союз, федерацію єдиную-неділімую? Серед руських есерів є такі окремі солодкоспівці, що по солов'їному витьохкують про референдум. Але ми цих солов'їв добре знаємо, вони солов'ї не прості, в відповідний момент уміють ставати шуліками. Та, кажу, коли б вони й лишилися солов'ями, то це окремі одиниці. Їхні ж товариші по партії з цих добродушно посміхаються.

Ні на хвилину не може бути сумніву, що ніякої самостійности руська "демократія" Україні доброю волею не дасть. А силою вирвати не буде змоги, бо знов таки ситуація не та, що в 1917 р. Ми мусітимемо прийняти те, що нам дадуть. Правда, вони теж, може, дадуть навіть український "уряд", навіть з "Українців" на зразок якогонебудь землячка Сухомлина, україножера, товариша наших соціалістів по Інтернаціоналу. Але що це буде за уряд, то передбачити не важко. Коли тут в еміграції ці "демократи" й землячки гризуть собі руки з люті й одчаю від кожної уступки компартії в українському питанні, коли тепер не можуть чути слова "українізація" без вигуків глуму й обурення, то я не побажаю моєму народові, щоб ці люди колинебудь мали змогу прикласти свої погляди й почуття на практиці.

Але в'явімо собі, що руська демократія, не почувавши себе після кризи ще такою дужою, остереглася б давати "уряд" із виразних україножерів і землячків. Припустімо, що це були б коректні, розсудливі люди з "тверезим" велико-державницьким розумом. Картина все одно вийшла б невесела. Перемога над компартією головним чином одзначилась би реставрацією приватнокапіталістичної системи господарства. Це є основна вимога і буржуазної і соціалістичної руської

демократії, так само як і української (за виїмком, може, деяких груп). Реставрація приватно-капіталістичних відносин неминуче потягла б за собою й реставрацію всіх інших відносин, політичних, соціальних і національних. В тій чи іншій формі влада перейшла б до буржуазії.

Українська нація, силою історичних умов і обставин, не витворила своєї національної буржуазії, ні індустріальної, ні торговельно-фінансової, ні навіть аграрної (коли не рахувати окремих одиниць). Коли я вперше в 1917 році виставив цю тезу й на ній базував напрям нашої політики й боротьби з Тимчасовим Правительством, то на мене, з різних причин, обурились і деякі соціалісти й не-соціалісти українські. Однак факт був фактом і його зрештою мусіли визнати всі й навіть підкреслювати його. І коли тепер на Україні з дрібязків розбитої буржуазії та новітнього непманства формується нова буржуазія, то немає сумніву, що вона в переважній більшості не є українська ні походженням, ні національною свідомістю.

Запанувавши в економіці, вона, само собою, запанувала б і в культурі та побуті. І без того зденаціоналізоване місто на Україні почало б випихати назад у село початки української культури. Теперішня українізація, яка б вона ні була в своїй суті, була б ліквідована. Почались би протести "населення" проти "насильственной" українізації (вже й тепер буржуазно-демократична руська преса гвалтує про "неистовства украинизации"). І "демократичний", "свободолюбний уряд" України, звичайно, ні за що не потерпів би ніякого насильства і вволив би волю "населення".

Згадаймо недавній приклад з нашої опереткової гетьманщини. Як тільки до влади прийшов Протофіс (скорочена назва організації промислової, торговельно-фінансової та аграрної буржуазії), як одразу ж почалася швидким темпом ліквідація українізації міста, початої урядом Центральної Ради. Дезукраїнізація зайшла навіть на село і кожний об'єктивний Українець може посвідчити, як почалося закривання українських шкіл по селах, глум з української мови і проголошування

"диктатуры общерусской культуры" і оті "протесты населенія против насильственной украинизации".

Яким темпом пішла б знову дезукраїнізація та русифікація, це залежало б од різних обставин, головним чином од сили опорности української стихії. Правда, вона тепер значно більша, але не треба переоцінювати своїх сил: стихія ще не оформлена як слід масовою свідомістю, не просякнена ще традицією, не процементована школою, державно-суспільною практикою (що саме оце тепер починає відбуватися). Чи зможе вона відстояти всі здобуті позиції? Чи не буде відіпхнута далеко на?ад, щоб знову крок за кроком тяжко відвойовувати їх у руської демократії?

Що ж виграла б українська робітниче — селянська, "безбуржуазна" нація від такої "революції" чи "еволюції", від цього "невблаганного" ходу законів? Що виграли б оті люди, що звуть себе українськими марксистами чи якими инчими соціялістами, які "ортодоксально" тепер чекають інтервенції, "революції" чи "еволюції" й навіть допомагають їм?

Взагалі ж, треба сказати, майже вся українська еміграція в національному відношенні подібна до зденерованого, запеклого й жовчно-песимистичного грача в карти. Цьому грачеві, на невелику спадщину від батьків, пощастило раз у житті виграти мільон, — цілковиту державну самостійність і незалежність. Але щастя повернулось боком і певна частина виграшу виприснула з рук. І от грач ніяк не може забути того менту щастя, все пригадує, все длубається, все гризеться: от, коли б він оттоді походив так, а не так, то напевне вернув би старий виграш. І вже ні до чого инчого не лежить його душа, все йому хочеться грати і тільки в грі він бачить єдиний спосіб створення свого добробуту. Інтервенція, "орієнтації" на якісь "міжнародні чинники", все це вияви бажання тої гри. Коли грач щось инче робить, то це тільки з примусу, з голоду, з нудьги чекання. Думка про те, що на решту виграша можна б поставити нормальну працю, збільшувати й розвивати добробут роботою, творінням — грачеві здається гидкою, зрадницькою. Навіть спроби в цьому напрямі він уважає за зраду свого ідеала.

А в дійсності, яка величезна решта від виграша лишилася! Коли зрівняти цей стан України, що є хоч би в сей мент, зо станом у 1916 році, то яке колосальне придбання! Найзапекліші націоналісти в 1916 році не сміли вірити в можливість початкової народньої школи (!) українською мовою. А коли б їм тоді сказати, що Україна буде в такому нехай "декоративному" міждержавному Союзі з Росією, вони б, повіривши, подуріли від радості, а не повіривши, з заздрістю зітхнули б. Тепер же вони стогнуть, скиглять, поїдом їдять і себе і инчих за те, що не втримали міліону.

Отже, коли комусь цікава моя думка, то вона така: вертатись на Україну для органічної, корисної праці, для використання історичного вигришу, для творення роботою національно-державного міліона. Нехай ті тисячі рук і мозків, що видають свою енергію в приймах і наймах на чужині, що збагачують каси чужих капіталістів, — нехай вони збагачують матерьяльну й духовну касу робітничу — селянського народу нашого. Соціялістам же українським треба, на мою думку, їхати, щоб боронити цю касу від замахів Капіталу, щоб допомогти тим, хто провадить цю оборону й боротися проти тих, хто допомагає замахам.

Я певен, що коли б затіялася збройна інтервенція на СРСР, багато з Українців-емігрантів, соціялістів та й не-соціялістів, одкинули б усе і поспішили б на оборону своєї батьківщини. Так отже не-збройна, але не менше загрозлива інтервенція внутрішнього і зовнішнього ворога соціалістичного господарства починається. Кому перемога цього ворога не бажана, тойзгодиться зо мною.

Але не треба вірити дурним байкам тих людей що ради своїх особистих інтересів розписують стан України в усіх відносинах прекрасним. Цих людей по суті не цікавить ні Україна ні соціалізм, ні радянська влада, ні комунізм. Вони льокаї і по льокайському роблять, без інтересу до самої суті, без любови до неї, а тому з холуйським і

непомірним вихвалюванням навіть блювотини свого хазяїна. Я кажу про так званих українських сміновіховців.

Українського сміновіховця по суті, такого, як є руське сміновіхівство, властиво немає. Суть руського сміновіхівства, насамперед, має ідейний (контрреволюційний, антисоціалістичний) характер. Ідея — імперіялізм і великодержавність Росії. Радвладу вони визнали й визнають головним чином за відбудування сильного державного, імперіалістичного апарата та за "собрание земли русской" в Єдиную-неделімую Росію. Вони лицемірять і вихваляють в інших відношеннях радвладу тільки з тактичних міркувань і по суті є найбільш небезпечні й люті вороги і компартії, й радвлади, й соціалізму. Мені видається дуже сумнівною користь радвладі від співробітництва цих "друзів", а небезпека велика, як од усякого потайного внутрішнього ворога.

Українське сміновіхівство, звичайно, не могло визнати радвладу за її творення "Єдиной-неделімой". Воно могло б визнати за творення української державности, коли б це не розходилося так різко з дійсністю ще кілька років тому назад (саме тоді українське сміновіхівство вже розцвітало), коли б руські сміновіхівці не раділи так з великодержавництвом Москви. Українське сміновіхівство не має ніяких ідейних підвалин. Вони й не ідеологи української нової буржуазії, непманства, як руські сміновіхівці, бо такої немає. Вони й не соціалісти, й не комуністи, й не націоналісти, бо не належать до цих організацій. Це, як а мав нагоду колись казати, переважно кримінальний елемент, що службою в большевиків хоче покрити свої кримінальні вчинки. Злодюжки-урядовці УНР, розтратчики й хапуги-кооператори, колишні посли УНР, що прокрались і т. д. Або авантюристи, політичні комісіонери. викинені з організацій, або недопущені в них. Або просто маленькі людці, що за гроші готові на все. З використанням цих людей радвлада робить таку саму помилку, як і з руськими сміновіхівцями. Користи від підслуговування цих людей не може бути, бо ніякого не те що авторитету, довіри, а навіть звичайної пошани до них ні в кого немає. Їхні журнальчики чи газетки, що вони їх видають на казенні гроші, бездарні, мертві, ні трішки не перекональні. Навпаки, їхня пропаганда робить

тільки шкоду, бо вифарбовує в кольор льокайської брехні навіть дійсну правду. Крім того, приймання таких людей, покривання їхніх злочинів дискредитує радвладу, робить з неї якусь помийницю, в яку зливається всяка покидь із усіх режимів української революції.

І цілком безпідставно оці людці, а також українська еміграція, зараховують в сміновіхівці тих людей, що повертаються чи хочуть повернутися на Вкраїну. (Так само як часом називають сміновіхівців большевиками й комуністами). Поворотець не є сміновіховець та ще український. І моя порада поворотцям не боятися ніяких запідозрівань та закидів у сміновіховстві. Коли вони перед самими собою почувають себе чистими й хочуть вернутися на Вкраїну, не продаючи своїх переконань, коли не хамствують і не плазують, їм нема чого ні боятись, ні соромитись. Переїхавши ж кордон України, вони перестануть бути поворотцями і стануть громадянами української радянської держави.

Але, повторяю, не треба вірити нерозумним сміновіховським байкам про Україну. Треба бути готовими до дуже прикрих і несподіванок і сподіванок. Ніякого раю там немає, як і не може бути його там, де. з одного боку, провадиться боротьба, а, з другого, відбудова. Найнегативніші явища, що можна бачити в країнах буржуазно — капіталістичного суспільства, економічно — матеріальна нерівність, злидні і шикунання, визиск, насила, брутальність, злодійство, распуста, бруд, безлад, все це є і там. І в національному відношенні так само поворотці не знайдуть раю. І тут усе ще в будові, боротьбі, і тут тисячі прикрощів і труднощів стануть перед очима. І несправедливість буде, і брутальність, і недовіря, і хвилинне розчарования.

Але для того ж і треба їхати, щоб боротися з усіма тими негативними явищами. Деякі українські соціалісти, сперечаючись з моїми заходами в справі повороту на Вкраїну, кажуть: "нехай на Україні буде справжня українська комвлада, нехай буде справжня українська держава, тоді й мова буде про поворот". Наївно, але щиро. Я ж гадаю, то коли буде закінчена робота, то нікому поворот таких патріотів не буде потрібний. На готове іти, розуміється, приємніше. Сміновіхівці так і дурять, кличучи

на готове й витворюючи розчарування та апатію. Ні, на трудну, тяжку й особисто невдячну роботу треба їхати, на витворювання майбутнього готового й на оборону вже зробленого. Аби тільки була можливість для такої роботи от у чому головне питання! Аби була певна тверда тенденція в цьому напрямі! А така можливість, судячи з тих даних, що можна мати звідси, починає вирисовуватись.

Багато ще надають ваги ріжним формальностям у конкретних заходах при повороті. Радвлада, правда, часом зовсім без потреби ріжними церемоніями принижує поворотців, викликаючи проти себе вже зза кордону глухе роздратовання. А окремі врядовці радвлади просто немов би навмисне поводяться з такою брутальністю і дуростю, неначе мета їх — провокація й антирадянська агітація дією.

А з другого боку особлива пильність радвлади в пропусканні поворотців — цілком натуральна й зрозуміла. Нехай ті Українці, що так обурюються цими заборонами та пильнуванням, уявлять, що, скажемо, на територію їхньої незалежної української держави, хочуть проїхати люди вороги з метою знищити її. Чи вони обурювались би на свій уряд за заборону в'їзду таким людям і за пильнування взагалі? А митарства з візами до "вільних", демократичних європейських держав для самих оцих Українців, це не те саме пильнування?

І це не може й не повинно спиняти. Хто почуває щире, гаряче бажання найдоцільнішої праці на користь своєму народові, того не можуть спинити формальности, ні майбутні труднощі, ні несправедливі закиди. Той на Україну повернеться.

Ще кілька слів із приводу убийства С. Петлюри.

Мій заклик до української еміграції поставитись тверезо й розсудливо до цієї тяжкої події, не робити її приводом для розятрювання

міжнаціональної ворожнечи викликав з боку деяких елементів еміграції повні роздратовання й ворожости до мене особисто закиди. Мої об'єктивні думки й міркування в цій справі вони пояснюють все тими самими жалюгідними мотивами особистого характеру. Моя, мовляв, амбітність та моя особиста неприхильність до С. Петлюри, оце, на їхню думку, головні причини мого виступу.

Звичайно, переконати таких людей, які у власній психіці не знають інших мотивів для громадських виступів, як особисті, так само неможливо, як сліпого зроду в існуванні інших, ніж чорний, кольорів. І як що я скажу їм, що вже двадцять один рік тому, коли ніякої тої амбітності, що вони приписують мені, ні неприхильності до С. Петлюри ніяк не могло бути, себто в 1905 році, коли підчас хвилі жидівських погромів я так само, як і тепер, гостро й ризкуючи навіть своїм життям виступав проти роз'ятрування міжнаціональних пристрастей, — ці люди однаково не розуміють і шукатимуть якихсь інших вузько-особистих мотивів.

Та не в мені річ, — хай собі такі люди як хочуть і як дозволяє їм їхня психіка пояснюють мої мотиви. Але річ у тому, що вони по суті зачеплених мною питань нічого не кажуть. Це є головне. Головне і сумне, що цим немов би цілком незаслуженим мною вибухом ворожнечи до мене вони ясно кажуть, що ті небезпечні настрої, про які я писав, таки існують, що ці люди вважають їх за добрі, "патріотичні" й що до людей, які повстають проти таких настроїв, треба почувати ворожість і ненависть.

Одначе, мені думається, це всі мої противники такі сліпі зроду, не всі щиро думають, що я з особистих мотивів виступив. Не можучи сказати нічого по суті, не сміючи виступити з отвертою проповіддю роз'ятрування пристрастей, вони хочуть ослабити силу моїх думок наведенням особистих в мене мотивів. Бо вони бояться зменшення цих пристрастей. Бо їм треба роздмухувати цю подію в усенаціональну, всенародню подію, треба викликати якомога дужчі емоції всякого роду. Бо, досягаючи цієї мети, вони досягають того, що цими емоціями вони дістають немов би апробацію всій політичній лінії діяльності С. Петлюри, а тим самим і своєї,

як однодумців і співробітників покійного. Таким чином, власне кажучи, ці люди спекулюють на трагічній смерті людини, використовують її в політичних інтересах своєї групи. Так само вони спекулюють на почуттях людей, на традиційній пошані до смерті: вони досить психологічно розраховують: про мертвого, та ще так трагічно померлого, не у всякого знайдеться громадська мужність говорити критично. Навпаки, люди, що колись ставились критично і гостро вороже до всієї політичної лінії вбитого, тепер накинуть на неї серпанок жалоби, забуття і, може, навіть признання. І як спадкоємці С. Петлюри вони через його смерть дістають і реабілітацію собі, і навіть підсилення своїх політичних і соціальних позицій. Не ховаючись навіть, вони вголос сподіваються, що смерть С. Петлюри об'єднає в єдиному з ними фронті всі політичні течії еміграції, а то й українства. Звичайно, я ще раз скажу, що це наївні сподівання, — соціально — політичні (справжні, а не емігрантські) течії народу об'єднуються на підставі своїх економічних, соціальних, політичних інтересів і потреб, а не на почуттях од смерті тої чи іншої окремої людини.

Але під першим вражінням од несподіваної і тяжкої події деякі елементи із ворожих до сеї групи соціально-політичних угруповань піддалися емоціям і до певної міри вступили з ними в "єдиний фронт". Для мене ніякого сумніву немає, що цей фронт дуже швидко розіб'ється, бо ясно, що, втягаючи на ґрунті цієї події інші угруповання в єдиний фронт, ця група тим самим примушує їх і в соціально-політичному відношенні стати в одні ряди з ними. І колись ці втягнені й спровоковані елементи згадають оці мої слова. В історії нашої революції ми маємо вже ці приклади спекуляції на національних почуттях, коли ця сама група, тероризуючи інші течії "інтересами нації й держави", примушувала їх приймати той соціально-політичний зміст сеї держави, який був любий цій групі.

Отже ясно, що, коли тепер знаходиться людина, яка не піддається на таку спекуляцію й зберігає тверезу голову, розглядаючи подію з погляду інтересів не якоїсь групи, а величезної більшості всього національного колективу, то це викликає з боку цих людей і ворожнечу і

бажання всякими способами дискредитувати її позиції. Через це саме вони стараються довести, що я так думаю тільки сам, що я цілком ізольований од усього українського громадянства. Мені б, дійсно, було б дуже боляче і соромно за українське громадянство, коли б це було справді так. Але цього, розуміється, немає. І моя ізольованність є тільки ізольованність од темноти, від хоробливої роз'ятрености національного почуття та від тих людей, що ці почуття роз'ятрюють.

Мавши на власному досвіді цю провокацію і спекуляцію, бачивши зблизька, до чого приводять вони, я виявив би непростиму антигромадську малодушність, коли б знову, з якихбудь мотивів, піддався на неї й не застеріг инчих, що не мали цього сумного досвіду. Тому, йולי б могло статися таке фантастичне нещастя, що всі 100 відсотків української нації захворіли б на хворобу цієї групи, я все одно не пішов би проти свого сумління і своїх переконань і волів би лишитися сам у абсолютній ізольованности, ніж піти проти істини та інтересів більшости оцих самих ста відсотків. І тому ніякі несовісні пояснення моїх противників, ніяке тероризування трагічною смертю, ніякий страх перед вигуками псевдо-патріотів не можуть спинити мене об'єктивно і отверто сказати те, що вимагає сказати громадський обов'язок.

Отже:

Та небезпека, про яку я писав у статті "Небезпечні настрої себто, що вороги українського національного визволення постараються використувати убийство С. Петлюри та зв'язаний з ним розголос, для своєї мети, починає щораз більше виявлятися. Вся ворожа до нашого руху преса, як буржуазна руська, так і націоналістична жидівська, а за ними й чужинна з дивною настійністю, всупереч очевидній для всіх істини, намагаються представити С. Петлюру, як головного, майже єдиного представника всього національного руху, головою всіх революційних урядів і революційної української держави.

Мета такого настійного й несовісного перекручування правди ясна: дискредитація всієї української, національно— державної ідеї.

На жаль, треба сказати, що в цьому допомагають нашим ворогам самі деякі Українці, насамперед прихильники С. Петлюри, а, що гірше, навіть деякі елементи, що звать себе соціялістами. Такі соціялісти, наприклад, зробили заяву, в якій кваліфікують злочинний вчинок Шварцбарта, "як виступ проти всього українського народу".

Я хочу думати, що ця заява зроблена зопалу, в вибусі почуття від несподіваної події, під впливом фальшиво відчутого в той мент патріотизму.

Але заява лишається заявою і робить своє діло, даючи підставу думати про позиції цих соціялістів так, як, може, вони того не мали на увазі, дають змогу одній групі використовувати її на шкоду загально-національній справі.

Заява явно необдумана, явно безпідставна, нелогічна і шкідлива. І тим соціялістичним елементам, що з самого початку не загубили голови, треба всіма способами допомогти товаришам зайняти гідні соціялістів і патріотів всього національно-визвольного руху позиції.

Як можна розуміти зміст цієї заяви?

Заявляти, що якийсь собі один зденерований індивид виступає з певним учинком супроти всього українського народу, безглуздо і смішно. І я думаю, що ті групи, які зробили таку заяву, не Шварцбарта мали на увазі, не на його адресу направляли цю заяву, не проти його викликали увагу всього українського народу.

Тоді на чий же адресу і проти кого?

На жаль, у заяві нема ніякого пояснення і треба, очевидно, думати, що на адресу всього жидівського народу?

Але чи вдумувались соціялісти в те, що саме вони хотіли сказати цими неясними словами? Чи подумали вони над тим, до яких страшних консеквенцій провадить така неправдива, безпідставна заява? До оповіщення війни всій жидівській нації?

І цілком же безпідставна, нелогічна, абсурдна. Через що тут весь український народ? Через те, що вони вважають С. Петлюру за представника всього українського народу? Себто, підтвержують немов би ту неправду, яку навмисне ширять наші вороги нам же на шкоду?

Та насамперед С. Петлюра не був ніяким представником не тільки всього українського народу, але й якогось виборного народнього органу. Так, короткий час він був обранцем Трудового Конгресу. Але з того моменту, як ним і його групою були відкинені, потоптані й навіть висміяні ті підстави й умови, на яких і його було включено в склад вищого органу революційної влади, Директорії, обраної Трудовим Конгресом, — він загубив право зватися представником, повторяю не тільки народа, але й його виборного органу Трудового Конгресу.

Ніколи Трудовий Конгрес не міг би дати представництва себе такій групі, якою стала потім так звана "державна влада УНР". І коли б на Трудовому Конгресі С. Петлюра чи та його група, що йшла з ним, спробувала виступити з тою соціально — політичною програмою, яку вона провадила потім, вона була б з ганьбою викинена з Трудового Конгресу і, може, ще й гірше що сталося б.

Отже, ніякого уповноваження від того останнього народнього виборного органу С. Петлюра вже не мав. І звязувати його особу якимбудь чином з тим органом ніхто не має ніякого права і розумних підстав. А надто ті соціялісти, що немов не відреклися й досі засад Трудового Конгресу.

А тим паче вже не мав С. Петлюра і тіні права зватися головою Директорії. Пост голови Директорії був виборним. Сам Трудовий Конгрес

вибірав як членів Директорії, так і голову його, зокрема. На голову Директорії Конгрес вибрав инчу особу, а не С. Петлюру. І ніхто не смів узурпувати права Трудового Конгресу і призначати когось инчого на цей пост. Отже іменування себе головою Директорії з боку С. Петлюри було просто самозванством, незаконним і злочинним супроти Трудового Конгресу. Так само іменування його тепер головою Директорії, звязування з Трудовим Конгресом є акт такого самого характеру. І взагалі С. Петлюра ніколи не був головою ні одного революційного українського Уряду.

Але коли б С. Петлюра і не позбавив сам себе права зватися представником виборного народнього органу, то й тоді все одно, убийство його не конче повинно означати виступ проти всього українського народу. Шварцбарт виступив проти особи С. Петлюри, вважаючи його головним винуватцем за жидівські погроми. При чому ж тут український народ, його соціальні чи національні інтереси?

Отже в якому сенсі ті соціялісти розуміють той "виступ проти всього українського народу" в звязку з убийством особи С. Петлюри?

Перше, ніж робити такі заяви, соціялістам принаймні треба було пильно розважити, чи не розписуються вони в цій заяві іменем українського народу за всі особисті вчинки С. Петлюри. Чи не накидають вони цим українському народові, українській революції, всьому визвольному рухові українства вчинки й дії С. Петлюри?

А коли буде, дійсно, фактами й документами доведено і встановлено коли не вину, то ту чи инчу причетність С. Петлюри до цих кривавих, ганебних фактів з нашої історії, то це значить, що весь український народ, уся українська революція, всі наші страждання, боротьба й жертви за відродження нашого народу, все буде заплямоване печаттю цієї причетности?! І всі соціально— політичні течії українства, всі шари його, причетні й непричетні, повинні нести відповідальність за одну особу?! І ім'я Українця в Європі й сама ідея української державности

повинні сінонімуватися з іменем "петлюрівця", причетного до цих ганебних фактів?!

Цього домагаються соціялісти своєю заявою?

Та нашим ворогам тільки цього ж і треба.

Група прихильників С. Петлюри за своїх групових інтересів, нехтуючи інтересами всієї української нації, охоче підтримує брехню наших противників про початкову роль С. Петлюри в українському русі, роблячи з його втілення української державності і навіть трохи не всієї історії. Нехай ця смішна неправда ляже на їхнє сумління за всю ту шкоду, яку вони цим вчиняють усій національно-визвольній справі.

Але соціялістам, людям, які знають, що С. Петлюра і його група займала в історії визвольного руху незначне місце і що "петлюрівщина" стала в українській революції сінонімом реакції, не годилось би, з якихбудь мотивів, забувати це.

Отаман С. Петлюра займав у історії української революції майже те саме місце, що руські генерали Колчак, Денікін чи Врангель в історії руської революції. І коли б було вбито Колчака чи Денікіна, невже руські соціялісти вважали б убийство за виступ проти всього руського народу? А Колчак чи Денікін теж казали, що боролись за визволення всього руського народу зпід окупації "жидівського III Інтернаціоналу". І вони називали себе і, може, щиро вважали себе за "революціонерів" і патріотів. І вони посилалися на преемственність своєї влади від революції й "тримали прапор своєї державності. В кожній нації є й мусить бути складовість соціальних течій. Діставши тим чи инчим способом державну владу в руки, а надто безправним, самозванним, кожна буржуазна і реакційна течія старається оголосити себе загальнонаціональною (не класовою, а всього народу) владою.

Розуміється, руські соціялісти зразу знайшли б правильну орієнтацію в такому випадкові і ніяке "тримання прапора" Колчака чи Денікіна їх не спантеличило б. А наших, оттаких соціялістів, знову національний момент у цій події збив з соціалістичних позицій на шкоду самим національним інтересам.

Так, несправедливо і навіть злочинно було б сказати, що отаман С. Петлюра в жидівському питанні був однакових переконань з руськими генералами Денікіним чи Врангелем. Ці генерали були й є переконаними, так би мовити, програмовими антисемітами, з усією дикою й безглуздою ненавистю до всього жидівства. І з цього погляду злочинство Шварцбарта ще більше кричуще.

Але, будучи цілком об'єктивним, по совісті не можна не сказати, що загальний обмежений, дрібно-міщанський світогляд С. Петлюри, його антидемократична політика, брак ширшого розуміння величи народного соціального руху, запобігання перед військовими групами, брак волі й власного авторитету, все це з об'єктивною неминучістю, часом проти волі самого С. Петлюри, призводило до аналогічних з Денікіним чи Колчаком учинків у багатьох питаннях.

В цій оцінці С. Петлюри дехто готов буде побачити отой вияв особистої до його неприхильності. А надто ті люди, що С. Петлюра представляв їхні класові й політичні погляди. І коли такі люди писатимуть історію української революції та національного відродження, то вони, звичайно, дадуть історичній постаті С. Петлюри инчу характеристику й инчу оцінку. Коли писатиме історик-соціяліст, він так само різнитиметься в оцінці з істориком буржуазного світогляду. Це — зрозуміле. Але хто б не писав, коли він хотітиме писати об'єктивно він не зможе, не посміє обминути фактів і документів, що промовлятимуть з невблаганною жорстокістю.

Розуміється, в суто-національному відношенні аналогія з Колчаком і Денікіним не може бути проведена в повному розмірі. Бо становище руської нації в порівнянні з українською є цілком різне. Там боротьба за

імперіялізм, тут за визволення. Колчак, нехтуючи Уфимськими Установчими Зборами й топчучи всі засади демократії, виправдуючи це інтересами руської нації й держави, — лицемірив. С. Петлюра, топчучи всі засади Трудового Конгресу й трудової демократії, вживаючи метод антидемократичної військової диктатури, виправдуючи це інтересами української нації й держави, не лицемірив і справді так думав. Він дійсно гадав, що бореться за національне визволення і українську державність. Тільки ту українську національну державність він заповнював своїм соціально-політичним змістом, що мав уже велику аналогію зо змістом Колчака. І методи її здобування з необхідністю мусіли бути теж аналогічними з методами Колчака. А з цього мусіли впливати й усякі інші аналогічні наслідки та явища.

І соціялістам і не-соціялістам українським це добре відомо і ховати це з погано зрозумілого патріотизму, зо страху, що якийсь темний "патріот" закричить на них "зрадник, запроданець жидівський!" не тільки соромно, але й шкідливо для загальної національно-визвольної справи.

Нехай друзі й однодумці С. Петлюри обороняють його честь, це — їхній обов'язок. І коли вони це зроблять без шкоди для чести української революції й державности, тим краще для них і для пам'яті С. Петлюри.

Але інчим Українцям, яким дорога честь усього національно—визвольного руху, не можна нею так нерозсудно, небезпечно прикривати вчинки окремих осіб. Вчинки й честь отамана С. Петлюри не є вчинки й честь української нації. Де повинні ясно, твердо заявити всі політичні течії, що не солідарізуються з групою "петлюрівців". І з свого боку повинну організувати оборону чести української революції, державности, дійсно всього українського народу.

Головна річ не у французькому суді. Французький суд рішатиме справу Шварцбарта. Він повинен сказати, чи має право окрема людина, на підставі своїх міркувань, вбивати інших людей з того чи іншого приводу. І те чи інше вирішення суду зовсім ще не значитиме абсолютної істини.

Головна річ у тому, щоб у цьому процесі не було заплямовано нашими ворогами чести нашої соціальної та історично-національної боротьби, ні ідеї української самостійної державности, як прагнення цілковитої всебічної національної волі. А також, щоб цей процес і вся подія не відбулися зле на українсько-жидівських відносинах. Це є головне.

Руським ворогам нашим і жидівським націоналістам хочеться надати цьому актові вбивства якомога ширше значіння. Коли їм удасться переконати суд, що погроми відбувалися в загальнонаціональному масштабі, то цим вони не тільки досягнуть оправдання Шварцбарта, але й зроблять його "героєм і местником". А такий масштаб залежить од того, як саме буде представлена постать убитого С. Петлюри. Коли це голова українського анти— большевицького, військового уряду, аналогічного з руськими анти— большевицькими урядами генералів Колчака чи Денікіна, то це одна річ і загально-національний масштаб тут ні до чого. Коли ж удасться представити отамана С. Петлюру, як представника всього українського народу, як голову всіх революційних народніх і вибраних урядів України, як представляють "петлюрівці" і жидівські націоналісти, то це річ друга. І консеквенції з неї ясні.

Руським нашим ворогам клопоту про нашу честь і про українсько-жидівські взаємовідносини немає. Навпаки, вони зацікавлені й у запламуванні нашої чести і в загостренні відносин з жидівством.

У жидівських націоналістів инчий вихідний штандпункт. Вони стараються використувати злочин Шварцбарта для підсилення своїх партійних позицій. Рятунок, на думку буржуазних націоналістичних сіоністських груп, для жидівства у заснованні своєї власної держави, поки що в Палестині. Отже всякий конфлікт жидівства з инчими націями треба використовувати для пропаганди сіонізму, треба роздмухувати ці конфлікти, загостряти їх, викликати в жидів гостре бажання тікати з ворожих країн у Палестину.

І розуміється, при такому вирішенні жидівського питання цим людям нема чого з обережністю і пошаною ставитись до історії, до тих чи інших цінностей та інтересів того народу, на території якого трапилась якась кривда жидівству. Навпаки, кажу, треба роз'яструвати почуття від неї, треба все в того народу зробити в очах своїх одноплемеників негарним, негативним і шкідливим для жидівства.

Звідси походить та просто-божевільна позиція жидівських націоналістів у даному випадкові, яку самою кривдою, яка б вона ні була, не можна пояснити. Явно провокаційна, безмірно шкідлива супроти свого ж власного народу! Кидаючи обвинувачення всьому українському народові, всьому українському визвольному рухові в антисемітизмі, виправдуючи й вихваляючи злочинця й убийника Шварцбарта, вони цим роблять істинно злочинне антижидівське діло. Вони цим не тільки не втишують конфлікт, а загострюють його, переносять в ширшу площу, вони роздмухують ті іскри, що викреслюють об'єктивні історично — соціальні обставини в загрозливий вогонь. Цим вони виступають самі як агітатори в майбутніх ексцесах і, треба сказати, роблять більшу шкоду, ніж саме злочинство Шварцбарта.

Але, з другого боку, треба тут же виразно зазначити, що не вся жидівська преса, не всі жидівські політичні течії займають такі позиції, як те шкідливо запевняють деякі українські націоналісти. І серед жидівства, навіть у цей мент, є течії, що розуміють і шанують визвольну боротьбу українського народу і не змішують учинків окремих людей чи груп з учинками всього народу, що не виправдують убийства Шварцбарта і не вважають його ні за героя, ні за местника.

Людям, що мають намір вернутися на Вкраїну, треба собі скласти ясну думку про цю подію. Там, на Україні, особливо не треба допускати роздмухування іскр дикої національно-расової ворожнечи. Треба раз на все зрозуміти й засвоїти, що не жидівство в цілому, не взагалі Жид, а Жид-торговець, Жид-промисловець, Жид-посередник в нашій історії

виступав, як експлуататор. Не національно-расовий момент грав і грає ролю, а економічно-соціальний, класовий. Але експлуаторські риси властиві всякій пануючій класі всякої нації. І для оборони й захисту від соціально-економічного визиску не тільки чужинної, але й своєї буржуазії існують певні, вироблені віками класової боротьби способи й методи. І Жид-робітник є такий же товариш Українцеві— робітникові супроти Жида-капіталіста, як Українець-робітник товариш Жидові-робітникові супроти Українця-капіталіста.

Що ж до національного моменту, та зокрема до нарікань, що жидівство йшло разураз з нашими національними гнобителями, що разураз підтримувало їхню культуру і їхній національний гніт, то це вже історична доля жидівської нації в інтересах своєї боротьби за існування приймати культуру і національність тої пануючої нації, де її доля кидає. Пануючою нацією в нашому краї за всю нашу історію з невеличкими перервами була не-українська нація. В цьому наша історична трагедія і в цьому причина таких позицій жидівства в історії нашій.

Але, як я вже казав у своїй статті "Небезпечні настрої", вже останніми часами, навіть до революції, коли ми самі політично, організовано усвідомили собі наше національно-державне становище, коли повели боротьбу за свою національну волю, певні елементи жидівства взяли активну участь у наших рядах. Розуміється, це не були елементи з великої жидівської буржуазії, а переважно з жидівського пролетаріату, що розуміли й відчували всякий гніт і всяку неволю. Повторяю, коли наші теперішні Українці, що тільки підчас революції поробилися "патріотами" і, може, громили Жидів за байдужість до нашої національно-визвольної боротьби, а до революції були в рядах "общеросів"-україножерів, то жидівські робітники вже тоді сиділи по тюрмах за українську справу.

Але не треба бути пророком, щоб з непохитною певністю сказати: як тільки ми станемо в нашому краї пануючою нацією, як тільки зміцниться й усталиться українське національне визволення і українська державність стане твердою нормою, жидівство в цілому на Україні буде

таким же гарячим патріотом і робітником у нашій культурі, як воно є по тих країнах, що забезпечують йому існування.

І щоб швидче та повніше це сталося, щоб жидівство охотніше й активніше брало участь у творенні цінностей, матерьяльних і духовних, нашого краю, треба, щоб цей край був для його, дійсно, його батьківщиною, рідним, своїм краєм, а не "пересильним тюремним пунктом".

Вертаючись на Україну, повторю, поворотці повинні й у цьому питанні виробити правильні погляди і відповідну тактику. А ці погляди і тактика залежать од тої мети, яка собі ставиться, й підпорядковуються їй.

Мета ж повинна бути все та сама, одна, єдина, незмінна: цілковите соціяльне й національне визволення нашої нації, творення соборної самостійної й незалежної держави працюючого робітниче-селянського народу нашого. А цим самим служення визволенню всього працюючого, поневоленого, експлуатованого людства всіх народів і нашій землі, творенню загально-людських невміручих цінностей.

Це — найвища, найкраща мета людини.